

Paavillisten Saksan-lähetystöjen arkistot ja historian-tutkimus

Vatikaanin Arkiston asiakirjat ovat arkistolaitoksen salassapitosäännösten mukaisesti olleet tutkijoiden käytössä ainoastaan vuoteen 1922 asti (Paavi Benediktus XV:n paaviuskauden asiakirjat). Pitkään jatkuneen painostuksen tuloksena Paavi Johannes Paavali II julkusti 15.2.2002 päätöksen, jonka mukaan 15.2.2003 alkaen tietyt Vatikaanin arkiston kokoelmat avataan tutkijoiden käyttöön aina vuoden 1939 loppuun asti.¹

■ Tämän päätöksen seurauksena tutkijoille avattiin helmikuussa kaikkiaan neljä katolisen kirkon ja Saksan välisiä suhteita koskevaa arkistokokoaisuutta:

1) Archivio della Nunziatura Apostolica in Monaco (di

Baviera), (ASV, *Arch. Nunz. Monaco*) – vuoteen 1935 asti

2) Archivio della Nunziatura Apostolica in Berlino, (ASV, *Arch. Nunz. Berlino*) – vuoteen 1929 asti

3) Affari Ecclesiastici Straordinari, Germania, (ASV, *AA.EE.SS., Germania*) – vuoteen 1939 asti

4) Affari Ecclesiastici Straordinari, Baviera, (ASV, *AA.EE.SS., Baviera*) – vuoteen 1939 asti.

Nämä tutkijoiden käyttöön saatetut aineistot ovat erittäin kiinnostavia, sillä niiden kautta on vihdoinkin mahdollista tutkia Vatikaanin ja Saksan välisiä suhteita sekä paavillisten Saksan-lähettiläiden toimia II maailmansodan alla. On selvää, että tutkijat ovat kiinnostuneet nimenomaan II maailmansotaa edeltävistä poliittisista kysymyksistä, kuten myös 1920-luvulla Saksassa toimineen paavillisen lähettilään Eugenio Pacellin (myöhemmin Paavi Pius XII) roolia ja hänen suhdettaan Natsi-Saksaan. Arkistojen avaaminen mahdollistaa samalla uuden (kirkollisen) näkökulman 1920- ja 1930-luvun tapahtumien tutkimiselle.

Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari

oli Segreteria di Stato alainen virasto, jonka tehtäviin kuului huolehtia katolisen kirkon ja maailman eri valtioiden välisistä diplomaattisuhteista. Sen arkistosta löytyvät siis asiakirjat, jotka kertovat Vatikaanin ja eri maiden välisestä virallisesta yhteydenpidosta. Congregationin arkistot on jaettu siten, että kunkin maan ja Vatikaanin välinen kirjeenvaihto muodostaa oman arkistokokonaisuutensa, joista tutkijoille avattiin nyt Saksan ja Baijerin arkistot aina vuoden 1939 loppuun asti.

Kaksi muuta avattua lähdekokonaisuutta ovat Münchenissä ja Berliinissä olleiden paavillisten lähettiläiden arkistot. Lähetystöarkistojen avaaminen ei sinänsä tuo kirkkohistorian tutkijoiden käyttöön mitenkään ainutlaatuista aineistoa, sillä eri paavillisten

1. Nyt avautuneita arkistokokonaisuuksia punnitessa tulee ottaa huomioon, että katolinen kirkko julkaisi 1960-luvun puolivälistä lähtien (1965–1981) 12-osaisen sarjan *Actes et Documents du Saint-Siège relatifs à la Seconde Guerre mondiale*, johon on editoitu Vatikaanin arkistojen kokoelmissa olevaa II maailmansotaan liittyviä asiakirjoja. Antavatko nyt avatut arkistokokonaisuudet jotain uutta tähän julkaisusarjaan nähden, jää tutkijoiden selvitettäväksi lähitulevaisuudessa.

lähetystöjen arkistot ovat olleet tutkijoiden käytössä jo yli sadan vuoden ajan ja paavillisten lähettiläiden historiaa on tutkittu pitkään.

Suomalaiset lähettilästäutkimuksen edelläkävijöinä

Kun Vatikaanin Salainen Arkisto, *Archivio Segreto Vaticano*, avasi paavi Leo XIII:n (1878–1903) suostumuksella vuoden 1881 alussa ovensa tutkijoille, suuri osa arkistoon kiirehtineistä tutkijoista oli kiinnostunut keskiajan historiasta – tarkemmin sanoen keskiaikaisten lähteiden julkaisemisesta. Keskiakaiset rekisterisarjat eivät kuitenkaan olleet tutkijoiden yksinomaisen kiinnostuksen kohteita, vaan myös muita Vatikaanin arkiston lähdekokoelmia alettiin tutkia. Myös paavillisten lähettiläiden arkistot, jotka muodostavat melkoisen osan arkiston kokoelmista, alkoivat kiinnostaa tutkijoita.

Paavillisen lähettiläslaitoksen historian tutkimuksen pioneereja olivat suomalaiset Henry Biaudet² ja Liisi Karttunen³, jotka 1900-luvun alussa työskentelivät Vatikaanin arkistossa. Heidän lähettiläslaitoksen ja lähettiläiden historiaa koskevat perustavanlaatuiset tutkimuksensa ovat niiden lähes sadan vuoden iästä huolimatta edelleen usein siteerattuja ja arvostettuja teoksia. Biaudetin ja Karttusen tutkimukset kattavat paavillisten lähettiläiden historian lähettiläslaitoksen alkuaajoista vuoteen 1800 asti. Giuseppe De Marchi on myöhemmin täydentänyt tutkimusta koskemaan myös vuosia 1800–1956.⁴

Biaudet'n ja Karttusen tut-

kimusten pohjalta lähti liikkeelle varsinainen paavillisten lähettiläiden toimintaa koskeva tutkimussuuntaus. Alkuvaiheessa lähettilästäutkimuksen pääpaino oli lähettiläiden historiaan liittyvien, Vatikaanin arkistossa säilytettävien lähteiden julkaiseminen. Tämän tuloksena on syntynyt useita lähettiläslaitoksen alkuvaiheiden historiaan liittyviä lähdejulkaisusarjoja ja perusteellisia lähdeinventareja, joiden vaikutuksesta paavillisen lähettiläshistorian tutkimus on keskittynyt pääasiassa lähettiläslaitoksen varhaisempiin vaiheisiin, 1500–1700-lukuihin.

On varsin valitettavaa, että vain harvat tutkijat ovat tähän mennessä olleet kiinnostuneita 1800- ja 1900-luvun lähettiläiden arkistoista. Juuri tämä ajanjakso olisi hedelmällinen tutkimuskohde, sillä Euroopan kansallisvaltioiden muodostuttua Napoleonin sotien seurauksena piti myös paavillisen istuimen luoda suhteet uusiin valtioihin. Juuri paavilliset lähettiläät toimivat tärkeässä roolissa yhteydenpitäjänä paavin kuurian ja valtioiden hallitsijoiden välillä sekä informoivat paavia kunkin maan poliittisista (ja myös kirkollisista) tapahtumista. Toiseksi 1900-luku maailmansotineen oli mullistusten aika ja paavillisten lähettiläiden rooli välittäjinä kirkon ja eri sotaan osallistuvien maiden välillä oli merkittävä. Erityisen tärkeä lähettiläiden rooli oli siinä vaiheessa, kun paavit yrittivät välittää rauhaa eri osapuolten välille.

Paavillisten lähettiläiden historiasta

Paavillisen lähettiläslaitoksen historian juuret ovat kaukana keskiajalla.⁵ Paavit lähettivät keskiajan kuluessa eri puolille kristikuntaa lähettiläitä (*nuntii*), rahankerääjiä (*collectores*) sekä legaatteja (*legates*), jotka paavin heille myöntämien toimivaltuuksien rajoissa ajoivat kirkon etuja ja asioita eri hiippakunnissa. Keskiajan lähettiläät eivät kuitenkaan olleet pysyviä, tietyssä paikassa toimivia paavillisen kuurian virkamiehiä, vaan yleensä tietyjä tehtäviä hoitamaan lähetettyjä korkea-arvoisia kirkonmiehiä.

Kun paavista tuli kirkkovaltion kasvun myötä uskonnollisen johtajan ohella myös maallinen hallitsija, kasvoi kirkon tarve lähettää pysyvämpiä asiamiehiä eri puolille kristikuntaa. Aluksi erityistehtäviä hoitamaan lähetettyjen henkilöiden toimikausia jatkettiin niin, että heistä tuli käytännössä pysyviä asiamiehiä. Asiamiehitä ei kuitenkaan vielä tässä vaiheessa ollut laajempia valtuuksia päättää asioista paavin nimissä. Lähettiläslaitos oli lisäksi vielä tässä vaiheessa sidottu hallitsijoiden henkilöön, eikä asiamiehiä siis lähetetty tietyn alueen lähettiläiksi, vaan nimenomaan tietyn hallitsijan luo.⁶

Kun Euroopan eri valtiot alkoivat pikku hiljaa keskiajan kuluessa muodostua, tuli tarvetta virallisten lähettiläiden nimittämiseen tietyille alueille. Ensimmäinen virallinen paavillinen lähettiläs oli paavi Nikolaus V:n (1447–55) vuonna 1450 Madridiin lähettämä Antonio Jacopo de Veneris. Es-

panjan-lähettilään lisäksi viralinen paavillinen lähettiläs tunnetaan myös 1400-luvun jälkipuolen Venetsiasta. 1500-luvun ensimmäisen puoliskon kuluessa paavillinen lähettiläslaitos alkoi saada muotonsa. Tässä suhteessa erityisen merkittävä oli Medici-paavi Leo X:n hallituskausi (1513–23), jonka kuluessa lähettiläitä nimitettiin Espanjan ja Venetsian lisäksi Ranskaan, Sveitsiin, Saksan keisarin hoviin, Portugaliin ja hieman myöhemmin myös Napoliin.

Leo X:n seuraajat, erityisesti paavi Gregorius XIII (1572–85), vakinaistivat lähettiläslaitosta niin, että 1500-luvun loppupuolella vakituisia lähettiläitä oli jo 13: Italian alueella neljä (Savoija, Venetsia, Firenze ja Napoli), läntisessä Euroopassa neljä (Espanja, Portugali, Ranska ja Belgia), saksankielisellä alueella neljä (Keisarin hovi, Graz, Köln ja Sveitsi) sekä Puola itäisessä Euroopassa. Edellä mainittujen paavien lisäksi lähettiläitä nimitettiin myös Englantiin, Maltalle, Baijeriin ja Genovaan, mutta nämä lähetystöt toimivat vain epäsäännöllisesti tai lyhyen ajan. Paavillinen lähettiläslaitos säilyi suunnilleen tällaisena aina Napoleonin sotiin asti.⁷

Saksan-lähetystöjen historiasta

Saksan alueelta tunnetaan neljä eri lähetystöä hieman eri ajoilta. Vanhin saksankielisen alueen lähetystöistä on Pyhän Saksalais-Roomalaisen keisarikunnan hallitsijan luo lähetetty edustaja. Paavi Leo X nimitti tehtävään lokakuussa 1513 ensimmäisen lähettilään Lorenzo Campeggin, joka edusti

paavia sekä koko Keisarikunnassa että Saksan (Germania) alueella. Paavin lähettilästä Keisarikunnan alueella tuli pysyvä virkamies aina Napoleonin sotiin asti, 1800-luvulle.⁸

Kesäkuussa 1573 paavi Gregorius XIII nimitti Gaspar Gropper'n pyhän istuimen edustajaksi Kölniin. Myös Kölnin edustajustosta tuli – muutamia taukoja lukuun ottamatta – varsin pysyvä instituutio aina 1700-luvun loppuun asti.⁹ Gregorius XIII:n Graziin kesälä 1580 perustama lähetystö ei sen sijaan ollut toiminnassa kovin pitkään, sillä se lakkautettiin jo vuonna 1622.¹⁰

Grazissa ollut lähetystö korvattiin joulukuussa 1786 Müncheniin perustetulla Baijerin-lähetystöllä, joka tosin ei ehtinyt toimia kovin pitkään, sillä diplomaattisuhteet katkesivat Napoleonin sotien ajaksi.¹¹ Diplomaattisuhteet paavillisen istuimen ja Baijerin kuningaskunnan välillä solmittiin uudelleen vuonna 1817, jolloin lähettiläs Francesco Serra Cassano otti toimen vastaan. Paavilliset lähettiläät olivat Münchenissä säännöllisesti aina vuoden 1934 toukokuun loppuun, jolloin Münchenin viimeinen paavillinen lähettiläs, Alberto Vassallo di Torregrossa, joutui jättämään toimensa. Lähetystön lakkauttaminen johtui siitä, että Saksan valtio (Reich) oli saman vuoden tammi-kuun lopussa julistanut lain, jonka mukaan yksittäisillä mailla (Länder) ei enää ollut oikeutta omiin edustajiin, vaan että koko Saksan valtion ulkopolitiikka hoidettaisiin siitä eteenpäin pääkaupunki Berliinin ja siellä olevien lähetystöjen kautta.¹²

Samassa yhteydessä lakkautettiin vain kymmenisen vuotta aikaisemmin, kesäkuussa 1925, perustettu paavillisen istuimen Preussin-lähetystö. Käytännössä Preussin-lähetystö oli koko olemassaolonsa aikana ollut vain nimellinen, sillä Preussin-lähettilään tehtäviä oli koko ajan hoitanut Berliiniin kesäkuussa 1920 perustetun Saksan-lähetystön lähettiläs. Vatikaanin ensimmäisenä Berliinin-lähettiläänä toimi Münchenistä sinne siirretty Eugenio Pacelli. Pacellia seurasi virassa vuodesta 1930 aina sodan loppuun asti (1946) lähettiläs Cesare Orsenigo. Or-

2. Sveitsiläissyntyisen mutta suomalaistutkijaksi lasketun Henry Biaudet'n tutkimus (1910) *Les nonciatures Apostoliques permanentes jusque'en 1648* (Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia. Sarja B. Nid. II. N:o 1.) 1910 on lähettilästitutkimuksen pioneerityö.

3. Liisi Karttusen tutkimus (1912) *Les nonciatures Apostoliques permanentes de 1650 a 1800* (Suomalaisen Tiedeakatemian Toimituksia. Sarja B. Nid. V. N:o 3.) on jatkoa nuorena kuolleen Biaudet'n tutkimukselle.

4. Giuseppe De Marchi (1957) *Le Nunziature Apostoliche dal 1800 al 1956* (Sussidi Eruditi, 13).

5. Biaudet (1910) 6–7, mainitsee jopa, että ensimmäisen paavillisen lähettilään voi jäljittää aina vuoteen 453, jolloin Konstantinopolin hovissa on ollut paavillinen lähettiläs.

6. Biaudet (1910) 3–13.

7. Biaudet (1910) 14–19, 28–29, 31, 37.

8. Biaudet (1910) 101–102, 121, 136, 151, 166, 181, 196, 211, 226, 241; Karttunen (1912), 12, 27, 42, 57, 72, 87, 102, 117, 132, 147, 162, 177, 192, 207, 222.

9. Biaudet (1910), 138, 153, 168, 183, 198, 213, 228, 243; Karttunen (1912), 14, 29, 44, 59, 74, 89, 104, 119, 134, 149, 164, 179, 194, 209, 224.

10. Biaudet (1910), 31, 152, 167, 182, 197, 212.

11. Karttunen (1912) 208, 223.

12. De Marchi (1957) 53–60.

senigon kuoleman jälkeen Berliinin-lähetystö oli pitkään vaila virallista edustajaa. Seuraava virallinen Saksan-lähettiläs saatiin nimitettyä vasta vuonna 1951.¹³

Saksan lähettiläiden arkistot

Vatikaanin Saksan-lähettiläiden arkistoja on tähän mennessä ehditty tutkia jonkin verran, mutta tutkimus on rajoittunut vanhempiin lähetystöihin. Kölnin lähettiläitä koskevaa tutkimusta on tehty runsaasti ja lähettiläiden toimintaa koskevia asiakirjoja on julkaistu.¹⁴ Samoin Saksan Keisarihovin ja Grazin lyhytaikaisen lähetystön historiasta kiinnostuneiden käytössä on niiden lähettiläi-

den toimista kertovia lähdejulkaisuja.¹⁵ Uudempien lähetystöjen, Münchenissä olleen Baijerin lähetystön ja Berliinissä olleen Saksan lähetystön, arkistot ovat sen sijaan vielä tutkimatta.

Archivio della Nunziatura in Monaco

Münchenissä olleen lähetystön arkisto on varsin laaja. Se koostuu kaikkiaan 445 laatikollisesta (55 hyllymetriä) materiaalia. Arkisto sisältää asiakirjoja ensimmäisen lähettilään, Francesco Serra Cassanon (1817–1826), kaudesta Münchenin viimeisen paavillisen lähettilään, Alberto Vassallo di Torregrossan (1925–1934), lähettiläskauden lop-

puun, jolloin Münchenin-lähetystö suljettiin. Joukossa on myös jonkin verran varhaisempaa paavillisen kuurian ja eteläisen Saksan välisistä suhteista kertovaa aineistoa 1600- ja 1700-luvulta, vaikka Münchenissä ei ollutkaan vielä tuolloin virallista paavillista lähetystöä.¹⁶ Münchenin lähettiläiden arkisto jakaantuu oikeiden taulukon mukaisesti eri lähettiläiden kausille.¹⁷

13. De Marchi (1957) 219, 133–134.

14. Nuntiaturberichte aus Deutschland. Die Kölner Nuntiatur, Bände I–VII (1584–1634). Paderborn–München–Wien–Zürich 1969–1995. Michael F. Feldkamp, Studien und Texte zur Geschichte der Kölner Nunziatur, 1–3 (Collectanea Archivi Vaticani, 30–32). Città del Vaticano, Archivio Vaticano 1993–95.

15. Nuntiaturberichte aus Deutschland 1533–1559, I–IV. Gotha 1892–1893; Publikationen des österreichischen Kulturinstituts in Rom. II Abteilung: Quellen. II. Reihe: Nuntiaturberichte. Sonderreihe: Grazer Nuntiatur 1–3 (1580–1595). Wien 1973–2001.

16. Volumien sisällöistä tarkemmin: ASV, Indice 1096 (kattaa voluumeit 1–139), ASV, Indice 1096A (kattaa voluumeit 202–435), ASV, Indice 1096B (Elenco Prigionieri della prima guerra mondiale) sekä Egon Johannes Gripl, 'Die Bestände des Archivs der Münchner Nuntiatur in der Zeit von 1877 bis 1904', Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte 78 (1983) 193–198. (Kattaa voluumeit 140–201.)

17. Lähettiläiden arkistojen ohella aineistossa on muutama voluumi, jotka eivät kuulu lähettiläiden varsinaiseen arkistoon. Esimerkiksi voluumeit 408 ja 409 ovat peräisin Saksan katolisen Zentrum-puolueen johtajan Matthias Erzbergin arkistosta. Erzberger joutui 26.8.1921 poliittisen murhan kohteeksi, ja hänen leskensä lahjoitti Pacellille miehensä arkistosta sen osan, joka koski hänen kirjeenvaihtoaan Vatikaanin ja lähettiläiden kanssa. Ks. ASV, *Arch. Nunz.* Monaco, 328, fasc. 1, fol. 143–149.

Lähettiläs	Vuodet	Voluumeit
Serra Cassano	1817–1826	1–31, 213, 213A, 214
Mercy D'Argenteau	1826–1837	33–48, 50, 55, 58–65, 68, 214A
Viale Perlà	1838–1845	49–52, 56, 66–67, 69–71
Morichini	1845–1847	53–54, 56–57, 72–77
Sacconi	1847–1853	78–84
De Luca	1853–1856	85–91
Chigi	1856–1861	93, 95–104, 106–117, 119–120
Gonella	1861–1866	94–120
Meglia	1866–1874	121–133
Bianchi	1874–1877	134–139
Masella	1877–1879	140–148
Ronchetti	1879–1881	149–156
Di Pietro	1882–1887	157–167
Ruffo Scilla	1887–1889	168–170
Agliardi	1889–1893	171–177
Aiuti	1893–1896	178–184, 244
Lorenzelli	1896–1899	185–193
Sambucetti	1900–1901	195–198
Macchi	1902–1904	199–201, 226
Caputo	1904–1907	202–209
Frühwirth	1908–1915	258–301
(Schioppa)	1915–1916	302)
Aversa	1916–1917	303–306
Pacelli	1917–1925	307–415
Vassallo di Torregrossa	1925–1934	416–434
(Testa)	1934–	435)

Eri lähettiläiden arkistojen lisäksi aineistossa on jonkin verran muuta materiaalia. Voluunit 210–257 sisältävät aikaisempaa materiaalia eri lähettiläiden kausilta. Em. voluumien sisältö vaihtelee huomattavasti 1600- ja 1700-lukujen kirjeenvaihdosta lehtileikkeisiin sekä paavien kiertokirjeistä taloudellisiin kirjanpitoasiakirjoihin.¹⁸ Osa 'ylimääräisistä' voluumeista on suoraan identifioidavissa tiettyihin lähettiläisiin, kuten voluumi 244 lähettiläs Aiutiin ja voluumi 226 lähettiläs Macchiin, mutta suuri osa voluumeista sisältää aineistoa hyvin pitkältä aikaväliltä. Koska Münchenin lähetystön arkisto päättyy 1930-luvun puoliväliin, on koko aineisto nyt rajoituksetta tutkijoiden käytössä.

Archivio della Nunziatura in Berlino

Berliinin lähettiläiden arkiston tutkijoille avoinna oleva osa sisältää materiaalia lähetystön perustamisesta (1920) vuoden 1929 loppuun asti,¹⁹ jolloin silloisen Berliinin-lähettilään Eugenio Pacellin lähettiläskausi päättyi hänen nimitykseensä kardinaaliksi (16.12.1929). Kardinaaliksi nimittämisen jälkeen paavi Pius XI valitsi Pacellin Vatikaanin valtiosihteeriksi (Segretario di Stato), missä toimessa hän oli vuoteen 1939 asti, jolloin hänet valittiin paaviksi. Valtiosihteerikaudellaan Pacelli tuotti lähettiläskautensa aikana kerääntyneen arkistomateriaalin Berliinistä Roomaan. Aineiston siirtäminen oli sikäli onnekas päätös, että Pacellin seuraajan, Berliinin lähettiläs Cesare Orsenigon sotaa edeltävän ajan arkistot tu-

houtuivat täysin Berliinin pommituksissa. Vatikaanin arkiston kokoelmista löytyy ainoastaan yksi arkistovolumi, jossa on materiaalia Orsenigon lähettiläskauden sotaa edeltävältä ajalta. Tämä voluumi on ilmeisesti tuotu Roomaan (vahingossa?) yhdessä Pacellin arkiston kanssa.²⁰

Berliini lähetystön arkisto on kokonaisuudessaan sellaiselta ajanjaksolta (1922 jälkeinen aineisto), että sitä ei salsapitosyistä ole aiemmin voitu antaa tutkijoiden käyttöön. Tämän vuoksi myöskään Berliinin lähetystön historiaa ei ole vielä pystytty tutkimaan. Paavin päätöksellä tutkijoiden käyttöön 15.2.2003 alkaen annettu aineisto, (102 voluumia, noin 10 hyllymetriä) kattaa seuraavat lähettiläskaudet:

Lähettiläs:	Aika- kausi	Voluumi- mit ²¹
Pacelli	1920– 1929	1–101
Orsenigo	1930 (–1946)	102

Jos verrataan Münchenin ja Berliinin lähetystöjen arkistoa-aineistoja keskenään, huomataan, että molemmat sisältävät hyvin samantapaisia asioita. Joissain tapauksissa näkee vielä selvästi, että Pacelli on ottanut joitakin asiakirjoja mukaansa, kun hän on jättänyt Münchenin-lähetystön ja siirtynyt Berliiniin. Pacellin Berliinin-arkisto sisältää nimittäin useita arkistokansioita, joiden kanteen on painettu "Archivio della Nunziatura Apostolica di Monaco" ja joiden otsikkoja on muutettu siten, että "Monaco" on yliviivattu ja sen tilalle kor-

jattu "Berlino". Kun tarkastelee lähemmin kansioiden sisältöä, huomaa, että ne sisältävät aineistoa vuodesta 1917 lähtien aina 1920-luvun loppuun. Tämä tarkoittaa sitä, että Pacelli on Münchenistä lähtiessään ottanut mukaansa asiakirjoja, jotka liittyvät hänen Münchenin-lähettiläskautensa alkuun (1917) ja jatkanut kansioiden käyttöä aina Berliinin-kautensa loppuun.

Aineiston saloista

Eri Saksan-lähettiläiden arkistot eroavat toisistaan huomattavasti. Nämä erot johtuvat ensinnäkin siitä, että lähettiläiden toimenkuva on muuttunut huomattavasti niiden hieman yli sadan vuoden aikana, jotka lähettiläiden toimikaudet muodostavat. Ensimmäisten Münchenin-lähettiläiden arkistot ovat varsin niukkoja, koska heidän toimivaltansa oli huomattavasti kapeampi kuin esimerkiksi 1900-luvun alun lähettiläiden. Myös hoidettavien asioiden määrä oli lähetystön alkuaikoina huomattavasti pienempi kuin loppuvaiheessa. Esimerkiksi Pacellin vajaalta kymmenvuotiselta lä-

18. Kyseessä on suoraan Münchenin lähettilään alaisuudessa olleen Cöthenin seurakunnan kirjanpito.
19. Tutkijoille nyt avatun osuuden lisäksi Vatikaanin arkiston kokoelmassa on Vatikaanin Berliinin-Bonnin-lähettiläiden arkistot vuoden 1939 jälkeiseltä ajalta. Tämä materiaali on kuitenkin vielä salassapitomääräysten vuoksi suljettu tutkijoilta.

20. ASV, *Arch. Nunz.* Berlino, 102. Orsenigon lähettiläskaudelta on säilynyt 29 voluumia, mutta koska aineisto on vuosilta 1943–45, sen käyttö ei ole vielä sallittu tutkijoille.

21. ASV, *Indice* 1196 (kattaa ensimmäiset 102 voluumia).

hetteläskaudelta Münchenissä on olemassa 109 laatikollista asiakirjoja, kun niitä Münchenin ensimmäisen lähettilään, Serra Cassanon, hieman pidemmältä lähettiläskaudelta on 34 laatikollista. Pacellin kaudelta peräisin oleva suuri asiakirjamäärä selittyy tosin osittain sillä, että hänen arkistossaan on runsaasti materiaalia liittyen I maailmansotaan ja sen jälkeiseen Vatikaanin Saksan-politiikkaan.²²

Kunkin lähettilään arkisto on järjestetty hieman eri logiikan mukaisesti. Aluksi ei pidetty kovin merkittävänä sitä, että dokumentteja olisi ylipäänsä lajiteltu sen tarkemmin. 1900-luvun alkupuolelta lähtien asiakirjat on sen sijaan arkistoitu jo hyvinkin tarkkojen kriteerien mukaan. Esimerkiksi Pacellin ja Vassallo di Torregrossan arkistot on jaettu sisällön puolesta 15 ”Posizioneen”, joista kukin sisältää tiettyihin kysymyksiin liittyviä asiakirjoja, esimerkiksi Posizione I paaviin ja pyhään istuimeen liittyvää aineistoa, Posizione III lähetystöön liittyvää materiaalia, Posizione VII poliittisiin kysymyksiin liittyviä seikkoja, Posizione X eri hiippakuntiin liittyvää kirjeenvaihtoa ja Posizione XV:aan on otsikon ”Varie” alle arkistoitu kaikki muu aineisto. Arkistoaineisto on jaettu vielä pienempiin kokonaisuuksiin eri Posizionien sisällä. Esimerkiksi Posizione X koostuu useasta laatikollisesta materiaalia, joka on jaettu niin, että esimerkiksi yhdessä laatikollisessa on aina yhtä tai kahda hiippakuntaa koskevia asiakirjoja.

Lähettiläiden arkistot koostuvat sisältönsä puolesta hyvin

heterogeenisestä aineistosta: kirjeenvaihdosta, taloudellisista asiakirjoista, erilaisten asiakirjojen kopioista, lehtileikkeistä sekä lähettiläille lahjoitetuista kirjoista ja muista painotuotteista – muutamia esimerkkejä luetellakseni.

Lähettiläiden kirjeenvaihto muodostaa lähetystöarkistojen dokumentaation kaikkein laajimman osuuden. Lähettiläät kävivät vilkasta kirjeenvaihtoa esimiestensä (Segretario di Stato) kanssa. Lähettiläät kysyivät Valtiosihteeriltä neuvoa ja valtuuksia erilaisten kirkollisten (ja poliittisten) asioiden hoitamisessa, raportoivat sekä pyynnöstä että oma-aloitteisesti lähettiläsalueensa merkittävistä kirkollisista ja poliittisista tapahtumista, toteuttivat Vatikaanista tulleita pyyntöjä sekä vastasivat esimiestensä lähettämiin kyselyihin tai toimittivat niitä edelleen esimerkiksi paikallisille piispoille.

Lähettiläät kävivät vilkasta kirjeenvaihtoa myös kirkollisten alaiensa – piispojen, pappien sekä muiden heidän lähettiläsalueellaan toimivien kirkonpalvelijoiden – kanssa. Nämä kääntyivät lähettiläiden puoleen sellaisissa ongelmissa, joita he eivät itse jostain syystä halunneet ratkaista tai jotka eivät yksinkertaisesti enää kuuluneet heidän toimivaltuuksiensa piiriin. Varsin usein lähettiläät kävivät kirjeenvaihtoa myös muiden paavillisten lähettiläiden, kardinaalien tai kuurian eri virastojen edustajien kanssa.

Lähettiläiden kolmannen kirjeenvaihtotahon muodostivat heidän lähettiläsalueensa poliittiset toimijat: hallitsijat, poliitikot, muiden maiden lä-

hettiläät sekä kristillisten organisaatioiden johtajat. Näiden kanssa käyty uutisten ja mielipiteiden vaihto koski tavallisesti poliittisia tapahtumia ja kirkon kantaa niihin, mutta monesti lähettiläiden ja paikallisten vallanpitäjien välille syntyi myös henkilökohtaisia ystävyyssuhteita. Esimerkiksi Pacelli kävi Saksan kristillisen Zentrum-puolueen johtajan Erzbergerin kanssa varsin vilkasta poliittista kirjeenvaihtoa, mutta toisinaan miesten välinen kirjeenvaihto koski täysin henkilökohtaisia asioita: Erzbergerin tyttären sairautta ja paranemista sekä pojan kuolemaa.²³

Merkkihenkilöiden lisäksi myös tavalliset ihmiset kääntyivät usein lähettiläiden puoleen ongelmissaan. Monet taloudellisissa vaikeuksissa olleet ihmiset kirjoittivat paavilliselle lähettiläälle puoleen ja pyysivät tältä rahallista apua ahdingoonsa. Tällaiset anomuskirjeet ovat hyvin tavallisia I maailmansodan jälkeisessä talouslamasta kärsineessä Saksassa. Jotkut taas kääntyivät lähettilään puoleen valittaen paikallisen piispan tai kirkkoherran toimista tai tavoista. Jos lähettiläs näki valituksen perustelluksi, hän ryhtyi toimenpiteisiin asioiden korjaamiseksi, mutta usein nimettömänä lähetetyt valituskirjeet eivät johtaneet minkäänäköisiin toimiin. Tavalliset ihmiset kääntyivät lähettilään puoleen myös uskonnollisissa asioissa. Liikuttavin tällaisista tapauksista on 12-vuotiaan virolaispojan, Alex Dordett’n, paaville osoittama ja Vatikaanista edelleen Pacellille toimitettu kirje, jossa poika selittää olevansa kastettu lute-

rilaiseen uskoon, mutta olisi kiinnostunut kääntymään katolilaiseksi ja ryhtymään munkiksi. Hän toivoi paavia toimittamaan hänelle jotain asiasta tarkemmin kertovaa kirjallisuutta. Pacelli kirjoitti pojalle kirjeen, jonka mukana hän lähetti tälle muutamia teoksia, joista arveli pojan olevan kiinnostunut. Poika oli paketista hyvin innoissaan ja kiitti lähettilästä vielä kirjeellä.²⁴

Lähetystöt toimivat siis välilipornaana piispojen tai tavalisten katolilaisten ja Vatikaanin välisessä kirjeenvaihdossa. Usein jopa suoraan paaville osoitetut kirjeet²⁵ kulkivat lähettilään kautta, joka luki ja arvioi ne. Tämän jälkeen lähettiläs joko toimitti asian eteenpäin Vatikaaniin, mikäli katsoi asian olevan sen arvoinen, tai hoisi asian itse, mikäli se oli hänen toimivaltuuksiansa rajoissa. Useat pyynnöt ovat kuitenkin löytäneet tiensä pelkäämään arkiston ”*lectum*”-luokkaan johtamatta minkäännäköisiin toimenpiteisiin.

Lähettiläiden kirjeenvaihto koostuu siis hyvin erityyppisistä seikoista, ja siitä käy hyvin ilmi lähettiläiden rooli ja heidän toimivaltuutensa. Varsinkin 1900-luvulla poliittinen kirjeenvaihto oli hyvin laajaa, sillä silloin vuonna 1929 syntyneen Vatikaanivaltion ja Saksan eri maiden välille solmittiin sopimuksia, *concordatoja*, jotka määrittelivät katolisen kirkon ja uskon aseman eri valtioissa. Koska Pacelli oli yksi paavillisen sopimuspolitiikan keskeisiä henkilöitä, hänellä oli ilmeisesti melkoisen vapaat kädet poliittisten päätösten valmistelussa, vaikka lopullisesti sopimuksista päättikin

paavi. Hallinnollisia kysymyksiä, joihin lähettiläs joutui mukaan, olivat tietysti hiippakuntien erilaiset tilanteet. I maailmansodan aiheuttamien rajamuutosten vuoksi piti Saksan hiippakuntien välisiä rajoja muuttaa, mikä työllisti lähettilästä piispojen ja Vatikaanin välisenä yhdyshenkilönä. Lisäksi lähettiläs oli aktiivisesti mukana piispojen ja muiden prelaattien nimitysasioissa. Monesti Vatikaanista kysyttiin piispan mielipidettä eri kandidaateista ennen kuin heitä nimitettiin virallisesti virkoihinsa. Myös erilaiset Vatikaanin maallikoille ja kirkonmiehille myöntämät arvonimet työllivät lähetyksen henkilökuntaa.

Osa lähettiläiden työstä oli edustamista. Heitä kutsuttiin kunniapuhujiksi tai -vieraiksi erilaisiin kirkollisiin tilaisuuksiin, kuten paikallisiin kirkollisiin juhlapyyhiin, kirkkojen vihkiäisiin ja katolisten järjestämiin kongresseihin. Lähettiläät saivat usein myös kutsuja erilaisiin juhliin, joita monet katoliset hyväntekeväisyysjärjestöt järjestivät. Monille juhlanjärjestäjille paavillisen lähettilään mukanaolo oli tärkeätä ja toi mukanaan tiettyä juhlaisuutta ja arvokkuutta tilaisuuteen.

Ensimmäinen maailmansota sotavankeineen kasvatti lähetystön työskentelyä. Kirkko osallistui aktiivisesti rauhanprosessiin, mikä työllisti lähettiläitä, koska näiden piti toimittaa Vatikaaniin raportteja lähettiläsalueidensa mielipiteistä ja tilanteista sodan aikana ja rauhan suhteen. Münchenissä olutta lähetystöä työllisti myös katolisen kirkon Frakfurtiin perustama keskus, jonka kaut-

ta ihmiset saattoivat kysellä tietoja sodassa kadonneista tai sotavangeiksi jääneistä henkilöistä. Monet kirjoittivat sotavankiasiassa ensin lähetystöön, josta pyynnöt ohjattiin edelleen keskuskeskukseen. Tietyissä tapauksissa lähettiläs otti henkilökohtaisesti asiakseen hankkia tietoja kadonneista henkilöistä. Lähetystön kautta on tiedusteltu lähes 5 000 kadonneen kohtaloa.²⁶

Paavillisten Saksan-lähettiläiden arkistot sisältävät siis hyvin monipuolista aineistoa lähettiläiden erityyppisten tehtävien vuoksi. Aineisto antaa paljon uutta tietoa Vatikaanin ja Saksan välisistä suhteista sekä tarjoaa samalla uuden mahdollisuuden ja näkökulman II maailmansotaa edeltä-

22. Pacellin arkistoaineistosta kaikkiaan 47 laatikollista on materiaalia, joka liittyy jollain lailla I maailmansotaan (sodanaikaisia poliittisia kysymyksiä, sotavankeihin liittyviä kyselyitä ja selvityksiä sekä rauhanprosessiin liittyviä seikkoja) tai sodan jälkeiseen politiikkaan (Vatikaanin ja Saksan eri alueiden väliset sopimukset eli niin kutsutut *concordatot*). ASV, *Arch. Nunz.* Monaco, Vol. 358–393, 398–402, 410–415.

23. ASV, *Arch. Nunz.* Monaco, 328, fasc. 1, fol. 2, 6–11.

24. ASV, *Arch. Nunz.* Berlino, 26, fasc. 6, fol. 1–6. (ajalta 20.2.–3.4.1929). Yleensä lähettiläiden kirjeet olivat hyvin muodollisia ja koukeroisia, mutta tässä tapauksessa lähettiläs teki poikkeuksen, hän sinuteli poikaa ja kirjoitti tälle hyvin ystävälliseen sävyyn.

25. Aineistossa tapaa varsin usein suoraan paaville itselleen, osoitteella ”Pyhä Isä, Vatikaani”, lähetettyjä kirjeitä, joita ei ole toimitettu Roomaan vaan lähetystöön – ilmeisesti lähetystöllä oli jonkinlainen sopimus postin kanssa tällaisesta menettelystä. Jotkut henkilöt taas kirjoittivat suoraan lähettiläälle ja pyysivät tätä välittämään kirjeensä paaville.

26. Ks. ASV, *Indice* 1096B.

vän tilanteen tarkasteluun. On selvää, että tällä hetkellä tutkijoiden kiinnostus kohdistuu erityisesti II maailmansotaa edeltävän ajan poliittisiin asiakirjoihin, muuta olisi sääli, jos lähetystöjen arkistojen tutkiminen jäisi vain palvelemaan poliittisen historian tutkijoiden curiositeetinnälkää. Nyt tutkijoille avatut lähdekokoelmat tarjoavat tutkijoille paljon muutakin kiinnostavaa materiaalia.

Kirsi Salonen